

גיאורגיה

שטחה של גיאורגיה כ-70,000 קמ"ר.

אחד מבניה המצטיינים נתן אליהשווילי כותב עליה בספרו: "היהודים הגרוזים בגיאורגיה ובארץ ישראל".

ארץ קטנה זו עם הרריה הנישאים אשר עבים יכתירו את ראשיהם ובקעותיה הפוריים והנהרים, עם נהרותיה השוטפים בעוז ומתפרצים בין סלעי מגור ויערות אורנים ואלונים, גאים וזקופי קומה; ארץ עשירה במעיינות מינרלים ומכרות שונים, היא אחת הפינות הכי מצויינות, לוקחות לב, ביופיין מפינות העולם. משוררים גדולים שרו על יופיה וביניהם המשוררים והסופרים הרוסיים פושקין, לרמונטוב, טולסטוי וקנוט המסון, הסופר הנורבגי בעל פרס נובל.

תיירים רבים התפעלו מהוד הטבע וההדר שלה. ארץ זו נמצאת מעבר לקוקוז, דרומית מזרחית לים השחור ובה הערים טיפליס [טיביליסי], כותאסי, וחבל באטום וסוחום.

העם היושב בה הוא העם הגרוזי (כארמלי), עם עתיק ותרבותי. כבר היה ידוע לעולם העתיק, הן סחרו עם צור וצידון. היוונים נשאו ונתנו איתם מימי קדם.

באגדות היוונים ואצל הרומאים הקדמונים היא ידועה בשם אַבְּרִיָה וְקוֹלְחִיָה.

אל סלעיה ריתק זיאוס את פרומתיאוס שמרד בו. יאזון נסע אליה עם בני לווייתו האורגוטים כדי לבקש שם את גיזת הזהב.

הרומאים הכירו אותם וקיסרי רומא – פומפיאוס, אספסיאנוס ואדריאנוס קיימו יחסים מדיניים עם מלכי גיאורגיה.

היסטוריה

בתחילת המאה ה-19 חלו שינויים בחייה של גיאורגיה. הייתה זאת מדינה נוצרית קטנה, שסביבה רחשו עמים מוסלמים, אויביהם בנפש. התנפלו עליה לעיתים קרובות הטורקים, הפרסים, הערבים, הסלג'וקים, המונגולים, הדגסטאנים והם נלחמו מלחמות גבורה כדי להגן על מולדתם. הגרוזינים מבקשים את עזרת הרובים כבעלי ברית. במאה ה-19 הצארים הרוסיים התפשטו במדינות השכנות בעיקר ליד הגבול הטורקי. אירקלי השני מלך גיאורגיה כרת ברית עם יקטרינה מלכת רוסיה וגיאורגיה הפכה למדינת חסות של רוסיה. בכוחות משותפים עם הרוסים הם נלחמו בחזית הטורקית בגבורה. בשנת 1795 התנפל אגא מחמדד חאן מלך פרס על גיאורגיה ואירקלי. הרוסים לא עמדו לצידו והוא נאלץ לברוח מטיפליס והפרסים בזזו אותה והחריבו אותה.

המלך אירקלי מת בשנת 1798 ואחריו מלך בנו גיאורג ה-12, שהיה מלך חלש ולא יוצלח. בשנת 1801 התאחדה גיאורגיה לחלוטין עם רוסיה, תחילה הייתה זאת אוטונומיה, אבל הרוסים נעצו בגיאורגיה את ציפורניהם וכבשו אותה לחלוטין.

האויבים מבחוץ לא הוסיפו לפגוע בגיאורגיה, אבל העריצות הפיאודלית הרוסית רדתה בנוצרים וביהודים כאחד. היהודים עוד המששיכו לעסוק במסחר וברוכלות מכפר לכפר. האזור הכפרי נפגע קשות על ידי האצילים הרוסיים והיהודים עוזבים את הכפרים ומגיעים לערים ולעירות, שבהם היה גרעין ישוב יהודי.

היהודים בגיאורגיה

האגדה 'כשאלוהים חילק את ארצות העולם – נרדמו הגרוזינים והארמנים'

עקבות היהודים בגיאורגיה הם כבר מזמן עתיק. שמות של כפרים ושכונות, חורבות בתי כנסת ושרידי מצבות עתיקות כולם מעידים על יישוב יהודי עתיק יומין, שמנה אלפי נפשות.

במקורות גרוזיניים עתיקים היהודים מוזכרים בשם URIA וארץ ישראל נקראת בשם URISTAN במילון לגרוזינית עתיקה מפורש המונח הזה בשתי מילים 'אור-יה'

מהיכן באו היהודים לגיאורגיה ומתי – זאת אין לדעת בבירור. יש הרבה מסורות אגדיות, אך אין מקורות היסטוריים ברורים לכך.

האם הם צאצאי עשרת השבטים האובדים שהוגלו בגלות אשור בשנת 721 לפני הספירה שהוגלו לחלה וחבור וערי גוזן ומדי?

האם הם צאצאי גלות מאוחרת יותר?

האם הם צאצאי גרים באזור?

בספר "כארטליס צחורבא" (חיי גיאורגיה) מאת ההיסטוריון הגרזי טשיטשינאנזה, נאמר:

אז החריב נבוכדנאצר מלך בבל את ירושלים והיהודים אשר הוגלו משם, באו לכרתלי (גיאורגיה). ביקשו מראש המטה, אשר במצחטא [עיר הבירה הקדומה של גיאורגיה], אדמה במס (חרג'וז בגרוזית) להתישב עליה, וראש המטה, ראש ראשי בתי אב, אשר במצחטא נתן להם את מבוקשם והושיבם על גדות אראגווי (נהר במזרח גיאורגיה, קרוב למצחטא ומתאחד עם הנהר קוֹרָה ויורד לים הכספי).

גם סופרים קדומים מספרים על גלות נבוכדנאצר מלך בבל. הוא מציין שאת הגולים הושיב על הגדה הצפונית מזרחית של הפונטוס (שמו הקדום של הים השחור).

הגלות לא הייתה חד-פעמית אלא היו גלים גלים שהוגלו לגיאורגיה. מספר היהודים בגיאורגיה היה גדול לפי הכארטליס צחורבא כשאלכסנדר מוקדון כבש אותה במאה הרביעית לפני הספירה. ההיסטוריון הגרוזי מוסיף ששפתם העברית של היהודים הייתה כה נפוצה עד שרבים מן הגרוזים ידעו לדבר עברית. מילים עבריות

מצויות בלשון הגרוזית, כמו: שלום, ברכה, דת, דין, כותל, קשר, חרבה, מערה, חור, חיך, מעלה, כיס, פתיל, צורה, זית, שמע, קבל, שעה, לקק ועוד. יכול להיות שיש כאן השפעת הכיבוש הערבי, שכן חלק מן המילים נמצאות גם בערבית.

בספר עזרא ח, יז: נאמר "ואצווה אותם על אידו הראש בכספא המקום, ואשימה בפייהם דברים לדבר אל-אידו אחיו הנתונים בכספא המקום, להביא לנו משרתים לבית אלוהינו". חוקרים מציינים שמדובר כאן בחופי הים הכספי. בימי קדם הקווקז נקרא בשם 'כספא'. בגיאורגיה יש כפר שנקרא בשם 'כספי', הנמצא 50 ק"מ מטיביליסי והיה בו יישוב יהודי גדול, כדי שאותו אידו יישלח משם כהגים ולוויים לשרת בבית המקדש ההולך ונבנה.

ההיסטוריון טשיטשינאדזה מציין כי במאה הראשונה היגרו לגיאורגיה כ-3000 יהודים והתיישבו במערה באזור כותאיסי. בין היהודים היו שניים מראשיהם שאחד נקרא **זאזא** והשני נקרא **ציצי**. עד היום יש בגיאורגיה משפחות נסיכים שיש להן מסורת שמוצאן יהודי והן נושאות את השמות זאזא ו-ציצי.

בכל רחבי גיאורגיה יש עשרות יישובים יהודיים ושכונות יהודיות, אולם עקב רדיפות לא נשאר שם זכר ליהודים. הרבה כובשים ובעיקר מוסלמים כבשו את גיאורגיה הנוצרית, הרסו ובזזו והיהודים היו קרבנות של מלחמות אין קץ. רבים הושמדו, רבים המירו את דתם כדי להינצל מיד הכובשים, רבים נדדו לארצות אחרות כדי להבטיח את חייהם.

גם לאחר חורבן בית שני באו יהודים לגיאורגיה.

הנצרות התחילה להתפשט בגיאורגיה כבר מהמאות הראשונות, בתחילת המאה הרביעית, כשהמלך מיריאן קיבל את הנצרות על ידי נינה הקדושה. אז הוכרזה הנצרות לאמונה הרשמית של המדינה. היו חוקרים שחשבו שנינה הייתה יהודיה. חוקרים אחרים סבורים שהיא הייתה רומאית. היא באה תחילה לכפר אורבניסי בשנת 314 לספירה ומצאה שם כפר מיושב ביהודים. עד היום מצויים במקום שרידי בית-כנסת שעל חורבותיו הוקמה כנסייה. נינה דיברה עברית עם תושבי הכפר והצליחה לנצר את החכם היהודי אביתר ואת ביתו סידוניה, שהפכו יחד עם נינה להיות לקדושי הכנסייה הגרוזית.

הגרוזינים קיימו בדרך כלל יחסים הוגנים עם היהודים ולא הפלו אותם לרעה. הם סבורים כי משפחת בית המלכות האהובה עליהם הבגרטיונים הם מזרע היהודים. הם גם ידעו שאנשי השם בכתבי הקודש היו כולם יהודים. כשהנצרות התחילה לרדוף יהודים באירופה השתנה גורלם גם של יהודי גיאורגיה שהאשימו את היהודים כשותי דם הנוצרים.

היהודים שועבדו לכנסייה והם הפכו לעבדים ולרכוש הכנסייה. הם שועבדו לקתדרלות של מצחטא, גאלאטי, אללאווארדי, ציון וכן לכנסיות קטנות יותר. כך זכו היהודים להגנה של הכנסייה. היהודים העלו למשעבדיהם מדי שנה: חיטה, תירס, יין, דונג, דבש, חוטי אריגה ועוד ועשו הכול כדי להוכיח את נאמנותם.

היהודים היו פטורים מגיוס לצבא ושילמו בתמורה לשירות מס מיוחד.

באמצע המאה ה-15 כשגיאורגיה התפצלה לממלכות ולנסיכויות, מצבם של היהודים הורע והם מצאו את עצמם תחת משטרים שונים. כשנחלשה הכנסייה ולא יכלה להגן עוד על היהודים הם מחפשים להיות משועבדים לנסיכים ולאצילים כדי שאלו יגנו עליהם. רק במאה ה-19 כששוחררו האיכרים ברוסיה ובגיאורגיה קיבלו היהודים את חרותם. היהודים העלו מס למשעבד והיו מצבים שהיהודים נמכרו לעבדים למדינות אחרות, חטפו את הילדים ובעיקר את הבנות שנמכרו לתורכיה ואלו ניתנו כנדוניה. היהודים המשועבדים הוכו ורכושם נגזל. הגמון גרוזיני שהסתבך בחובות מכר 17 יהודים כדי לכסות את החוב.

הנסיכים במזרח גיאורגיה (כארתלי) היו עריצים ונהגו ביהודים באכזריות רבה. לכן התחילו היהודים לברוח ממזרח גיאורגיה למערב (אימְרָטִי), שם נהגו בהם ביתר אנושיות. האצילים הקדישו את היהודים לטובת הכנסיות, בתור תודה לאלוהים. הנה נוסח תעודה מאת המלך סולומון השני מלך אימרטיה, על שנחצב קבר לסולומון הראשון במנזר ג'נאטי וכאות תודה: "לכן, אני מצדי מקדיש למנזר שלוש משפחות מנתיני היהודים ועליהם יהיה לשלם למנזר מדי שנה 15 רובל [שהיה סכום עתק] ותשעה פונטים רוסיים דונג [שעווה לנרות]".

גם המלכה מרים, בת הנסיך דדיאן, אשת סולומון מלך אימרטיה מקדישה מצידה במאה ה-18 משפחות אחדות של יהודים, שקיבלה כנדוניה מאביה לרגל נישואיה.

היהודים נחשבו לאלמנטים רצויים וכל אציל ונסיך היה מעוניין בנתינים יהודיים, עד כי היו מקרים שאציל אחד חטף מנסיך אחר את נתינו היהודי. בתעודה משנת 1799 מתאונן הנסיך רוסטאם פלונדוף לפני מלך כארתלי, שהנסיך צ'רטלי מאימרטיה חטף ממנו משפחה יהודית והוא מבקש מן המלך שיצווה על הנסיך להשיב את המשפחה היהודית, שאותה קיבל כמוהר על נישואיו לאשתו.

סבלם של היהודים גרם לכך שהיהודים נטמעו בגיאורגיה מאונס או מרצון וקיבלו עליהם את עול הנצרות ומספרם של היהודים הלך ופחת במאות השנים האחרונות.

כל חוקרי תולדותיה של גיאורגיה מאשרים את העובדה שחלק ניכר מן העם הגרוזיני, בעיקר במערב גיאורגיה – האימרטיים והגוריים – הם מזרע היהודים שנטמעו בין הגרוזינים הנוצריים. קלסתר פניהם, נימוסיהם, שמות המשפחה וגם השמות הפרטיים הנפוצים באותן משפחות מלמדים שאכן יש יסוד להשערה זו. אנו מוצאים ביניהם שמות עבריים, כגון: אברהם, יצחק, יעקב, משה, דוד, שלמה, יוסף, גבריאל, מיכאל, אליהו, אלעזר, בנימין, יהורם, זכריה, מלכיה ועוד. ובין הנשים: תמר, מרים, שרה, חנה, אסתר, שושנה, שלומית ועוד.

כלכלת היהודים

מאז ומתמיד התעסקו יהודי גיאורגיה במסחר. כל המקורות הגרוזיים מזכירים אותם כסוחרים וכרוכלים. חלק עסק גם בחקלאות ובאומנויות שונות, מעטים היו ביניהם צורפי זהב וסוחרי אבנים טובות ונמצאו ביניהם הרבה סנדלרים והנשים עסקו באריגה ובסריגה. היו ביניהם גם כובענים ובנאים. בעיקר במזרח גיאורגיה, שבה האדמה פורייה יותר, חכרו יהודים אדמות ונטעו עליהם גפנים והתעסקו בתעשיית היין. הם לא התעסקו בפלחה הדורשת מאמץ גדול יותר.

הדרישות של היהודים היו מצומצמות והם הסתפקו בלחם לאכול ובגד ללבוש. קשה היה למצוא יהודים קבצנים, לעומת היהודים ההרריים שהגיעו שיירות מדגסטן ומקובה שבאזרבייג'אן וכקבצנים ביקשו את רחמיהם של יהודי גיאורגיה.

היהודים היו יוצאים בתחילת השבוע וחזרו לקראת שבת עם סחורתם על שכמם, או העמיסו על סוס. היו שנעדרו ממשפחתם לחצי שנה ואף שנה ועברו מאזור לאזור ומארץ לארץ ובעיקר לטורקיה. האימרות שרווחו בחברה הגרוזינית היו: "אין עשיר כיהודי" ו"ככל שהיהודי קרוע ובלוא, דע לך שבכל קרע בבגדו מסתתר כסף רב". היהודים העמידו פנים של אביונים בפני משעבדיהם.

על היהודים הטילו את המיסים הגבוהים ביותר. בכל צרה שנחתה על גיאורגיה היהודים היו הקרבן הראשון, אם לא בגוף אז בממון.

היהודים העדיפו לחיות בריכוזים. פה ושם היו שתדלנים שפעלו למען הקהילה. השכונה נחלקה לפי בתי הכנסת. לכל כמה משפחות היה בית כנסת משלהן ובראשו עמד הגבאי, שניהל את בית הכנסת ואת צורכי הציבור, בעיקר ענייני צדקה וגמילות חסד, גחש"א, עזרה לנזקקים והכנסת אורחים. בית הכנסת היה המרכז הקהילתי. הקהילה מימנה את שכרם של הרב, החזן, השוחט והמלמד. ספרי תורה הובאו מארץ ישראל. נוסח התפילה היה לפי נוסח ספרד. החג העליו ביותר היה חג פורים. באותו יום רכבו על סוסים, שתו כדת אין אונס ויצאו במחולות ובתופים.

יתומים צעירים שנתרו ללא אב ואם הועברו להשגחתו של הנסיך, אדון המשפחה, שלקח אותם לטיפולם של משרתיו. עד מהרה הם היו נטמעים בחברה הנוצרית. הקהילה דאגה לפדות את היתומים ולאמץ אותם לבל יאבדו ליהדות.

לימוד התורה לא היה נפוץ כל כך בקרב יהודי גיאורגיה. הם לא הקימו ישיבות ומרכזי תורה. עם זאת הם קיימו בקפידה את מצוות הדת והתנהגו לפי השולחן ערוך ו"היד החזקה" של הרמב"ם. הם דבקו בשלוש תפילות ביום ובספר תהילים שבו הגו כל ימיהם ובו מצאו נחמה.

מה שהחזיק את היהודים הייתה האמונה במשיח והם ראו את עצמם אזרחי ארץ ישראל. הם האמינו שבשנת תרס"ו (1906) יבוא משיח צדקנו ויגאל אותם על סמך הפסוק בבראשית לח, יד: **ותסר** בגדי אלמנותה.

לגיאורגיה היו מגיעים משולחים מארץ ישראל לאסוף נדבות לארבע ערי הקודש. רבים מהם היו רודפי בצע, שאספו כספים ושילשו לכיסם. הם שהביאו ליהודי גיאורגיה את נוסח ספרד והפכו אותם לספרדים. בגיאורגיה הילכו סיפורים על השליחים, שהקלו על עצמם והחמירו על יהודי גיאורגיה שנחשבו בעיניהם עמי ארצות.

פעם בחודש אב שאלו שליח כזה מארץ ישראל: מתי יחול היום שצמים בו ומתפללים כל היום? [הם התכוונו כמובן ליום הכיפורים חודשיים לפני הזמן]

השליח ראה כמה הם בורים בענייני הלוח העברי וידע שלקראת יום הכיפורים הם תורמים כספים רבים. ענה להם השליח: בעוד יומיים יחול היום ההוא.

כל הקהילה נערכה לקראת הצום הגדול וביקשו מהמשולח להישאר אצלם ולשמש כחזן. כל הקהל הגיע חודשיים לפני יום הכיפורים לתפילת יום הכיפורים.

רצה המקרה ולכפר הגיע עוד משולח מארץ ישראל, ראה שאין איש בכפר. הלך לבית הכנסת ומצא את כולם עטופים בטליתות ומתפללים בדביקות את תפילת יום הכיפורים. צעק המשולח: "טיפשים, מה אתם עושים? רק בעוד חודשיים יום הכיפורים".

המשולח הראשון, שעבר לפני התיבה, קרא למשולח הראשון במנגינה של תפילת יום הכיפורים ואמר: "שתוק, שתוק, כולם חמורים, חמש מאות רובל כסף לקחתי, חצי שלי וחצי שלך". בשמוע המשולח השני את הדברים, נפל אפיים ארצה, ספק כפיים והתחיל לבכות ואמר: "אכן יום הכיפורים היום ואני טעיתי בחשבון וחילתי יום קדוש זה..."

פעם שקע חמור ביום שבת בתוך בוץ. באו לשאול את השלוח: "מה לעשות?" אמר להם: "חכו עד צאת השבת". אמרו לו: "רבי, החמור שלך הוא". אמר להם: "אתם יודעים מה אל תמשכו אותו ברצועות אלא בזנב".

יהודי גיאורגיה התייחסו בזלזול אל היהודים ההרריים, שלא דיברו את שפת הארץ שבה חיו אלא טאטית. הגרוזינים ראו בהרריים שחיו בתוך עמים פראיים, הושפעו מהם בחייהם בהתנהגותם. לדעת הגרוזינים ההרריים הם מהירי חימה, אוהבים להשתמש בנשק ונקמת דם נפוצה בקרבם. לעומתם היהודי הגרוזיני רחוק מנקמה ומרצח, שקט יותר ונוח לבריות. הקהילה נידתה עבריינים, ששיחקו בקוביה ובגניבות קלות. הם זכו לכינויים פריצים ו'קינטו'. יהודי שהתנצר נמחה שמו מהקהילה ולא קיימו עמו קשרים כלשהם. עד למהפכה הקומוניסטית הגבר היהודי גידל זקן ופיאות.

חינוך

חינוך הילדים היה ירוד ביותר. המלמד היה בעצמו עם הארץ. לחדר קראו "מדרש". התלמידים ישבו בשילוב רגליים והמקל הארוך השליט משמעת. ההורים שילמו למלמד לפי יכולתם הכלכלית. התלמידים למדו אחד מקרא ואחד גרוזינית. בתי דפוס עבריים לא היו בגיאורגיה, אלא הובאו מארץ ישראל, מטורקיה ומרוסיה.

מעמד האישה

יהודי גיאורגיה, שלא כמו יהודי המזרח האחרים, קיבלו את חרם דרבנו גרשום ולא נשאו אישה נוספת. גם כשאישה הייתה עקרה, חייב היה הגבר להישאר עם אשתו. בניגוד ליהודים ההרריים שנשותיהם לפני המהפיכה הסתובבו רעולות פנים, בגיאורגיה האישה הייתה גלויית פנים.

נשות גיאורגיה היהודיות התלבשו כמו הנשים הנוצריות. בימי חג לבשה שמלה ארוכה והדוקה, שממנה בלטה גזרתה והבליטה את המותניים והשדיים. החולצה על החזה הייתה רקומה חוטי כסף וזהב. על מותניה חגורת כסף או חגורת משי, אשר פתיליה יורדות עד לקצה השמלה. באוזניה עגילים ועל זרועותיה צמידים כסף וזהב. על ראשה היה מצחון צר ועגול כקשת, עטוף קטיפה רקומה ועליו כילה דקה מהודקת בסיכת זהב ומופשלת מאחור. צמות עבות וקלועות השתלשלו על גבה ומשני צדי לחייה פיאות ארוכות ומסולסלות, הרחבות מלמעלה והולכות ונעשות צרות למטה ומגיעות עד לחזה, שהוסיפו לה חן ויופי.

נישואי בוסר לא היו נהוגים כל כך. הגבר נישא בגיל 18 והנערה בגיל 14-16. החופה התקיימה מתחת לכיפת השמיים כמנהג האשכנזים עם שושבינים ואבוקות של אש, בתופים ובמחולות. לחתן קראו 'מלך' ולכלה קראו 'מלכה', כמנהג הגרוזינים הנוצריים.

הנשים הרגישו חופש לנגן בהרמוניקה ולרקוד והבחורים סבבו את הנשים והסתכלו במחוללות. עד למהפיכה בנות לא למדו כלל, אך תמיד הייתה אומנת שקיבלה אל ביתה את הנערות ולימדה אותן תפירה, סריגה, רקמה ומעט קריאה וכתובה גרוזית. את שכר הלימוד שילם לאומנת החתן. כל נערה התאמצה ללמוד לנגן על תוף ומפוחית והמתנה הראשונה שהארוס הביא לארוסתו היו מפוחית טובה ותוף מפואר.

אמונות

בדומה לחברה הגרוזינית הלא יהודית היהודים האמינו בכישוף, בניחוש, בלחשים, קסמים, קמיעות. גם תלמידי החכמים עסקו בכך. הם ריפאו חולים על ידי לחישות, הטלת גורל, קמיעות. על כל קיר ודלת היו קמיעות לשמירת יולדות,

חולים וכל פגע רע. המשולחים מארץ ישראל ניצלו את העניין והתעסקו הרבה במאגיה שחורה. בייחוד התייחסו ברעדה וביראת כבוד לשתי מחלות קשות 'אבעבועות' ו'אדמת' לאדמת קראו 'אדונים' או 'מלאכים'. בבית שבו היו חולים לא שחטו לא צלו ולא כיבסו בכל ימי המחלה. גם לא השתמשו ברפואות כדי לא להרגיז את המלאכים.